

Scandza!

ISSN: 1502-8070

KulturOrgan Skadinaujo

KULTURORGANSKADINAUJO
PANSKANDINAVISK TIDSSKRIFT
ÅRG. 5, NR 1 (2005)

Urloven i vyrke

Hvis vi skal spørre oss selv hva som skjedde den gangen, hva som holdt det hele i gang, så må vi spørre om det livsbevarende. Igjen kan vi se nærmere på arvens religiøse terminologi. Sentralt i den indoeuropeiske orden befinner det seg guddommer som identifiseres med tidsforståelse. Jeg tenker da på de som i Skandinavia har fått navnet Nornen. Disse holder til i en sal under asken Yggdrasil, ved nornen Urds kilde. Det er sagt at hver dag tar disse vann eller aur fra kilden, og øser det ut over treet slik at det ikke skal råtnε eller visne. Kildevannet er så hellig at alt som berøres av det blir hvitt som skjall, den hvite hinnen under eggskallet.

Nornene heter *Urd*, *Verðandi* og *Sculd*. Deres oppgaver er, fra et bokstavelig ståsted, å legge lag, velge liv og å ytre urlag. Vi kan oversette disse *lagene* til lover, som selvfølgelig er samme ord. Det er nettopp her vi kan grunne litt over ordet *lov* sin opprinnelse i ordet *lag*. Urlag, ørlög i norrøne kilder, har i seg prefikset ur-, som betegner noe opprinnelig, tidlig, ytterst viktig og høyt. En bokstavelig lesning av ørlög vil da være "det mest betydningsfulle som er nedlagt/det mest betydningsfulle som er utført".

Det som er kanskje viktigst å bite seg merke i i overleveringen om nornene er den gjentakende handlingen med å gjødsle treet hver dag. Vanningen av asken utføres dag for dag, lag for lag. Ordet ørlög antyder i seg selv også en gjentakende handling, den sies lag på lag. Historien lager i så måte lagvisse avleiringer i den hellige kilden. Navnene *Urd* og *Verðandi* kommer fra den indoeuropeiske rotten *uert- som betegner en slags roterende, dreieende og borrende bevegelse. Verdensanskuelsesarven gjør seg igjen meget klar i kildene våre; vi gjødsler vår egen framtid som igjen blir hentet opp som fortid fra avleiringene, en sirkulær tidsforståelse.

Det ønske du selv føler for bevaring av naturen, ødli, ser vi tydelig er rotfestet i den urgammle arv som har fulgt vår kultur i tusener av år. Den livsbevarende handling ved å gjødsle treet er ikke mindre enn kanskje en av de aller helligste handlinger i arvereligionens ideologi. I dag ser vi hvorfor. Total økologisk kollaps står for døren. Kanskje dette er prisen vi betaler for å bryte med fundamentalismen i dyrkingen av ødlia gjøt? *Pær lög lögðo, pær líf kuro alda bornom, ørlög segglia.*

Vegard Chapman 04.06.2005

KULTURORGAN SKADINAUJO PANSKANDINAVISK TIDSSKRIFT

Årg. 5, nr 1 (2005)=

ISSN: 1502-8070. - © KulturOrgan Skadinaujo, Oslo 2005. - Det er forbudt å kopiere materiale fra denne publikasjonen med henhold til åndsverksloven. Unntak kan kun forekomme etter avtale med den enkelte tekstsforfatter eller Kult.Org. Skadinaujo. - Vi bruker APA (American Psychological Association) referansestil i egenprodusert materiale. - *Forside*: Rundhumpen i Børvasstinden, Nordland. *Bakside*: Frøylandsvenen, Vest-Agder.

REDAKSJON

Vegard Chapman
(vegard.chapman@kultorg.no)
Jarle Øvrehus
(jarle.ovrehus@kultorg.no)

ADRESSE

KulturOrgan Skadinaujo
Pb. 20
0313 Oslo
Norge

E-POST

stab@kultorg.com
stab@kultorg.dk
stab@kultorg.no
stab@kultorg.se

VERDENSVENEN

www.kultorg.com
www.kultorg.dk
www.kultorg.no
www.kultorg.se

TELEFON

Redaksjon/Norge:
(+47) 980 91 617

Danmark:
(+45) 302 56 250

ANDRE KONTAKTER

Foreningen KOS
Mailbox 10103
Postboks 2175
1017 København K
Danmark

ABONNEMENT

100 NOK, SEK, DKK

Foto s. 16, 23 & 24
© Mathieu Laroche

2 Leder

Av Vegard Chapman

4 Redaksjonelt

Av Jarle Øvrehus

5 Nyheter & notiser

Av Jarle Øvrehus & Kjell Brevik

7 Konstellasjoner i Edda

Av James Ogier / oversatt av Jarle Øvrehus

13 Omtaler

Av Kjell Brevik & Stig Andresen

17 Sa hailago jainijaz : Júniperus Commúnis

Av Kjell Brevik

21 En dag i Vest-Agder og Rogaland

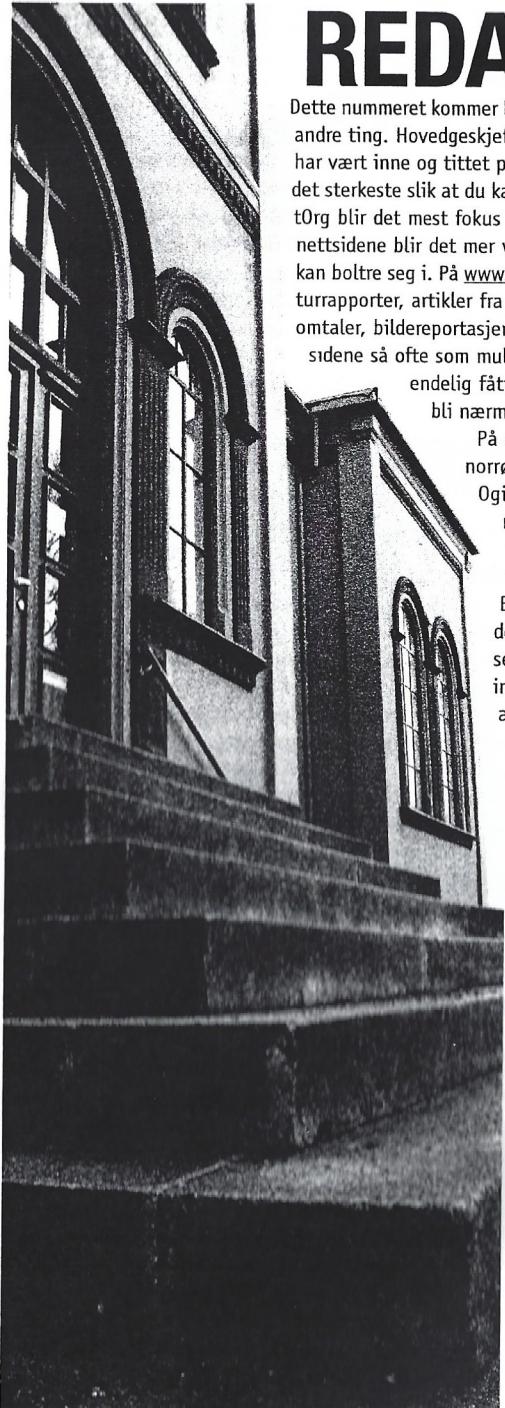
Av Vegard Chapman

23 Den danske midsommerfest

Av Johnny L. H. Mortensen

26 Etymologisk hjørne

Av Jarle Øvrehus

REDAKSJONELT

Dette nummeret kommer litt senere enn planlagt, da mye tid er blitt brukt til andre ting. Hovedgeskjeftigelsen er uten tvil de nye vevsidene. Om du ikke har vært inne og tittet på www.kultorg.com ennå, anbefaler jeg deg det på det sterkeste slik at du kan se selv hvor bra de egentlig er. I tidsskriftet KultOrg blir det mest fokus på tyngre artikler og faste spalter, mens på internetsidene blir det mer variert stoff som medlemmer og andre interesserte kan bolstre seg i. På www.kultorg.com vil det fortløpende bli lagt ut nyheter, turrapporter, artikler fra tidligere blader, introduksjonshefter, salgsartikler, omtaler, bildereportasjer og lokallagsnytt så jeg anbefaler alle å se innom sidene så ofte som mulig. I tillegg til å drive med nettsidene har vi også endelig fått ferdig Odensheite av Hjalmar Falk. Denne vil det bli nærmere beskrivelse om senere.

På de neste sidene vil du kunne lese om germansk og norrøn astronomi og noen tolkninger gjort av James Ogier. En meget interessant artikkel som bør leses nøye. Vi opprettholder tradisjonen med å skrive om treslag og forestillinger og praksis angående dette, og denne gang er det eineren som må til pers. En stor porsjon gode omtaler har vi fått med oss denne gangen også, og bøkene anbefales selv sagt selv om de kan være vanskelige å få tak i. Dessverre ingen svenske artikler denne gangen, men en dansk av Johnny L. H. Mortensen hvor han skriver om den danske midtsommer. Bør absolutt leses nøye! Det etymologiske hjørnet er på sin plass og denne gang tok jeg for meg ordet 'vørter(øl)' faktisk. Tro det eller ei.

Jeg har også en bønn til våre abonnenter. Som alle vet betaler ikke hverken bladet eller utgivelsene seg selv. Vi er svært avhengige av støtte og abonnementavgift, og om vi ikke får dette må vi finne på andre ting for å få dekket utgiftene. Derfor har jeg en stor bønn til de av dere som har fått giro, om at dere må betale den. For det første vil dere ikke få dette eminente tidsskriftet tilsendt lenger og for det andre går dere glipp av delaktigheten i fremtidens kultur. Jeg håper at alle vil betale og fortsatt være abonnent og/eller medlem, og at vi kan opprettholde vårt fantastiske arbeid. Dessverre er kroner noe vi også er avhengige av, selv om vi gjerne ikke skulle vært det. Kjøp også gjerne tidligere numre og varer fra salgsavdelingen vår!

Da gir jeg ordet til den neste på artikkellisten og håper bladet faller i smak.

Jarle Øvrehus 24.05.2005

Nyheter & Notiser

KÅRSTADSTEINEN KREVES TILBAKE

Stryn kommune vil ha Kårstadsteinen tilbake til Utvik. Kårstadsteinen med unike helleristningene ble sent fra Utvik til Bergen for at den skulle bli bedre sikret. Men på museet i Bergen har kulturskatten stått bortgjemt i ni år. I tillegg er steinen blitt tilgrisa av taggere som har sprayet den med grønn maling.

Kilde: Nrk.no 23.03.2005

TJÆREFORBUD

Furutretjære kan bli forbudt for kommersiell omsetning fra september i 2006. Furutretjære har havnet inn i EUs biocid-direktiv der man ikke tenker på kulturhistorie, men på å skape like vilkår for konkurrenter i kjemikalie-bransjen, samt sikkerhet for helse og miljø. Vernemyndighetene i alle de nordiske landene forsøker å samle seg om en strategi for å beholde muligheten til å bruke tretjære til kulturhistoriske formål. I verste fall kan det bli umulig å oppdrive furutretjære fordi ingen vil ha

lov til å selge det.

Kilde: *Forbundet Kysten*
30.03.2005

OSEBERGSKIPET SYNKER OG SPREKKER

For første gang på et halvt hundre år er Osebergskipet avkledt. Tiljedekket er tatt ut og har blottlagt både store sprekkdannelser, mulige riggdetaljer, graffiti fra vikingtiden og verktøysspør fra håndverkerne som bygget skipet.

- Ut fra alle sprekkdannelsene mellom støttene ser vi at skipet er på vei til gradvis å sige sammen, sier fagansvarlig arkeolog ved Vikingskipshuset, Knut Paasche.

Kilde: *Aftenposten Nettutgave*
25.02.2005

VIKINGETIDS-SYSTUE FUNDET I ÅRHUS

I forbindelse med udgravninger i Århus by er der funnet en del velbevarede ting fra første halvdel af 900-tallet. Blandt de største fund er to huse - det ene så velbevaret at man har været i stand til at identifisere flere

rum, blandt andet en sy-stue og et køkken. Under disse huse er der også funnet rester av et grubehus. Alle fundene indikerer at der allerede fra 850 har været en handelsplads eller lignende i dette område. Af særlig interesse for KulturOrgan Skadinau er et såkaldt treflignet spænde af bronze fra 900-tallet, idet det jo leder tanker hen på tre-enighed - et symbol vi selv ynder at anvende når vi taler om vores fælles kulturarv i Skandinavien.

Kilde: www.historie-online.dk

ENDA LETTERE Å SLUTTE MED ENGANGSGRILL

Over én million engangsgräller selges hvert år. De skaper et betydelig avfallsproblem, og Norges Naturvernforbund arbeider for å få dem ut av markedet. Nå kommer alternativene for fullt. Coop fører bærbare griller som kan brukes om og om igjen og er gode alternativer til miljøverstingen, engangsgrällen. Så folkens, kutt grillen og tenn bål!

Kilde: *Norges Naturvernforbund Nettnyheter* 18.04.2005

TSUNAMIEN KAN HA AVDEK-KET MYSTISK BY

I årevis har arkeologer lett etter den mystiske havnebyen, etter at tsunamien skylte unna enorme mengder jord i India kan den være funnet. Legenden som den forsvunne byen forteller at det var syv templer i havnebyen kjent blant sjøfarere som "De Syv Pagoder". Sjømannenes legender stemmer mer og mer overens med moderne arkeologiske funn. Mahabalipram-tempelet kan være det innerste av templene, og arkeologer fra India og England har funnet restene etter andre nesten flere kilometer til havs.

Kilde: VG Nettutgave 12.02.2005

KAN ØDELEGGJE OLDTIDSOM-RÅDE

Internasjonale arkeologer adva-rer om at USAs okkupasjon av Babylon er en trussel mot 4000 år gamle oldtidsminner. Den amerikanske okkupasjonsbasen i Babylon ble opprettet i april 2003, like etter Bagdads fall. Den dekker hele 16 prosent av oldtidens Babylon og omfatter deler av byen på innsiden av de gamle bymurene. Området blir griset ned av bensin, olje og kjemikalier som trenger ned i bakken og ødelegger de mesopotamiske kulturskattene.

Kilde: Klassekampen Nettut-gave 19.04.2005

FLERE FUNN FRA KAUPANG

Nye historiske hemmeligheter dukker opp av jorda rundt Kaupang: Spesialister med metallsøkere har gjort oppsiktseven-kende funn på Lamøya. Funnet på Strandvik, øst på Lamøya, er et beslag av bronse, som har vært forgylt. Det kan enten være fra en bok, for eksempel en

bibel, eller brukt som spenne. Opprinnelsen fastslås med stor sikkerhet til å være de britiske øyer, mest sannsynlig Irland. Av andre funn kan også nevnes en arabisk mynt, en dirham.

Kilde: Østlandsposten Nettut-gave 06.04.2005

VINDMØLLER TRUET AV KUL-TURMINNER

Riksantikvaren krever at det blir gjennomført relativt detaljert undersøkelser på fårhånd i det området vindparkene Havsul blir planlagt. Det kan velte hele prosjektet. Havområdene der vindparkene er planlagte er av de mest rene farvann langs kysten, og det har vært stor maritim ferdsel. Havområdene har i følge Riksantikvaren et svært stort potensiale for kulturminner under vann.

Kilde: Sunnmørsposten Nettut-gave 30.03.2005

SKILØPEREN SKAL TILDEKKES

Både den berømte skiløperen og resten av helleristningsfeltet på Røøya på Tro kan bli tildekket i sommer. Det er en del av en behandling for å gjøre figurene bedre synlig for ettertiden. Dette gjøres for å berge feltet for etterslektens, og på best mulig måte bevare de helleristningene som er her. Det kan i fremtiden bli aktuelt med kun vintertildekning og at figurene kan beskues på sommeren. I fjor sommer ble helleristningene utsatt for bruk av kniv eller en skarp gjenstand, for å risse dem opp og gjøre dem mer synlig. Dermed måtte noe gjøres for å unngå at helleristningene ble ødelagt av folk som risset i berget.

Kilde: Helgelands Blad Nettutgave 07.03.2005

KRAFTUTBYGGING TRUET AV KULTURMINNER

Ikjen kan samiske kulturminner redde naturen. Alle samiske kulturminner er automatisk fredet om de er eldre enn 100 år. Den gamle sør-samiske boplassen i fjellet mellom Bæverdalen og Valsøyfjorden kan i beste fall forsinkel Sverka Energis utbyggingsplaner. Kraftselskapets planer for Vassdalen kraftverk, berører nemlig også området hvor den over hundre år gamle, og dermed automatisk fredete boplassen ligger. Energiselskapet søker om å etablere og drive Vassdalen kraftverk i Hardbakkelva, Vassdalselva og Seterelva på nordsiden av Bævra, øverst i Bæverdalen.

Kilde: Tidens Krav Nettutgave 16.02.2005

VINDMØLLER SKAPER STRID

- Vindmøller i den store dimensjonen påkaller betydelig oppmerksomhet med de roterende bevegelsene, og det vil også forstyrre friluftslivsopplevelsene i dette helt spesielle landskapet, sier Ståle Undheim i vernegruppen mot vindmøllepark på Høyjæren. Der er planlagt 27 vindmøller i et område på seks kvadratkilometer. Flere vindmølleparkar blir nå planlagt langs hele kysten. Turistforeningen, Fortidsminnenforeningen og Naturvernforbundet har klaget på avgjørelsen om å gi lov til å etablere en vindmøllepark på Jæren.

Kilde: Nrk.no Nettnyheter 22.02.2005

For oppdaterte nyheter; besøk www.kultorg.com

Konstellasjoner i Edda

Av James Ogier, Roanoke College

Etnoastronomi eller kulturell astronomi, studiet av et samfunns kunnskap om og kulturell bruk av astronomi har i det relativt korte tidsrommet det har eksistert

som fag åpnet mange dører til en forståelse av gamle kulturer, spesielt med henhold til det gamle Egypt og Maya-kulturen. Uheldigvis vil det å bruke faget på gammel skandinavisk kultur gi oss større hindre enn på de to før nevnte kulturene. For det første, vikingene bygde ingen pyramider, ingen steintempler, ingen Stonehenge, faktisk veldig lite av permanent materiell kultur som man for eksempel finner overalt i Egypt eller Latin-Amerika. Et eldgammelt astronomisk observatorium på Esja eller til og med et "Medicin Wheel" på toppen av Himmelbjerget ville hjelpe oss meget i å bestemme hvordan førkristne skandinaver involverte seg i astronomiske anliggende. Dessverre så er det arkeologiske materialet fragmentert. For det andre, kulturell astronomi som fag er smertefullt klar over usikkerheten ved resultatene, og diskuterer hyppig meningen med "objektivitet" og "kritisk" ved fagets anvendelse.

Man kan dermed frykte når det gjelder vikingenes astronomi, at lite nyttig tolkning kommer ut av en diskusjon. -

En kultur som kunne navigere i Nord-Atlanteren må alikevel ha hatt en anseelig grunnleggende kunnskap i astronomi, til tross

for det skandinaviske klimaet. Ifølge Zinner:

"Været i de naturlige omgivelserne til de germanske folkene ... vil knapt ha vært annerledes enn nå. For det meste overskyet og hyppig nedbør gir bare under eksepsjonelle tilfeller muligheten til å observere himmelen fra kveld til kveld, unntatt månen som er slik et lyst og lett gjenkjennelig himmellegeme. Forholdene for observering var dermed spesielt ugunstige for de germanske folkene enn for andre kulturer, med unntak fra kineserne [...]"

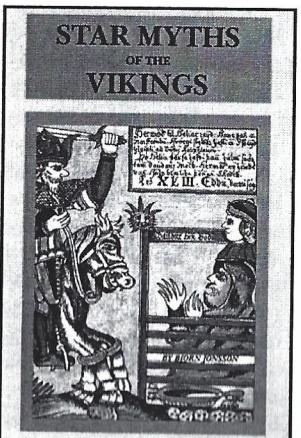
Mens dette kanskje er meteorologisk riktig, bør man være klar over at man ikke trenger kontinuerlig klare netter for å spore planeter eller stjernebilder. Klima spiller nok en rolle når det gjelder spørsmålet hvorfor mayaene utviklet Venus-tabeller og vikingene tilsynelatende ikke gjorde det, men den nordlige himmelen gir gode nok muligheter til å gruppere stjerner i gjenkjennelige og kulturelt overførbare stjernebilder. Bortsett fra deres bruk som en pedagogisk innretning i overføringen av astronomisk kunnskap og dermed også kunnskap om navigering, ble stjernebildene vann på mølla for "katasterisme", det vil si bruken av mytisk materiale på himmellegemer.

Björns bok viser oss et metodologisk problem innen den kulturelle astronomi: svakheten ved direkte kobling av mytiske figurer til himmelske fenomener.

Individuelle koblinger, f.eks. Björns sammenligning av Kasiopeia med de fire hjortene som spiser av Yggdrasils løv er i seg selv av like liten verdi som Wal-

ter Hansens kartlegging av trekk i Edda og plassere det i relasjon til det islandske landskapet, om de da ikke beviselig står i

et systematisk og gjenkjennelig forhold til andre trekk beskrevet i kildene.

[Med henhold til kilder skal jeg her for det meste begrense meg til tekster fra den poetiske Edda, for å gå løs på Snorre eller sagaene ville på dette tidspunkt

bli for mye.]

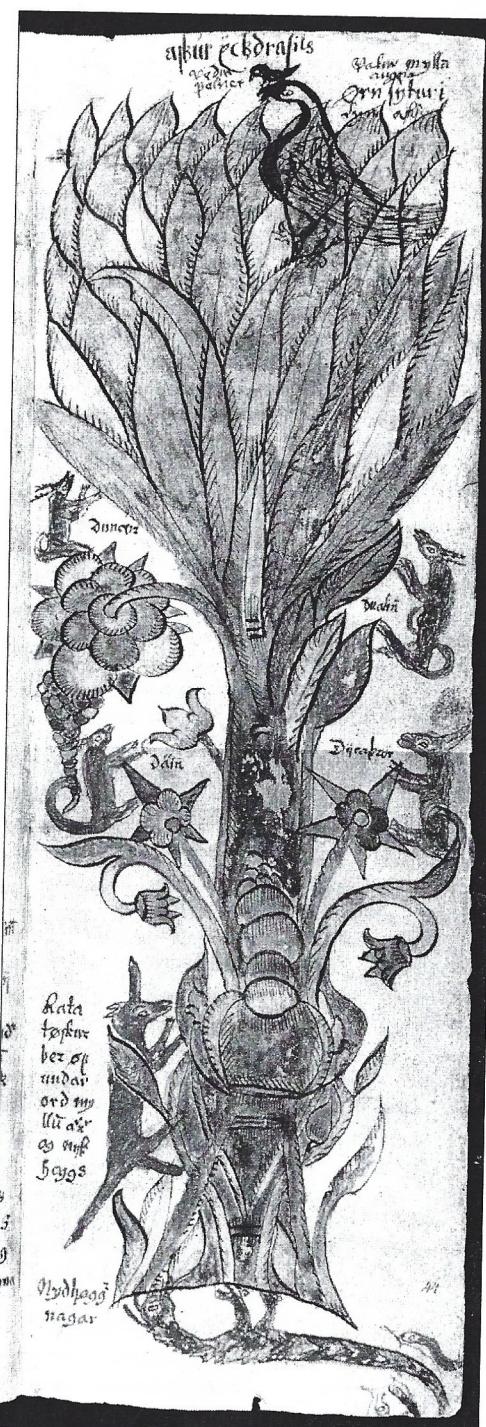
La oss da spore opp hva slags bevis som finnes for å hevde at nordisk poesi inneholder referanser til en systematisk beskrivelse av himmelen. Før jeg viser frem de skandinaviske bevisene vil jeg gjerne kaste et blikk på en helt annen kultur for å demonstrere hvordan slike bevis kan se ut. Etter Linda Scheles bok fra 1993, *Maya Cosmos*, har Maya-interesserte generelt akseptert sammenligningen av mayanes verdenstre med Melkeveien. Det ville blitt for mye å gå gjennom argumentene her, men de avgjørende trekkene er bl.a. fuglen (Wukub Kaquix eller Seven Macaw) på toppen av og skorpionen i bunnen av treet. I likhet med sumerer og følgelig altså det klassiske og middelalderske Europa, så de pre-colombiske folkene en skorpion i stjernebildet Skorpionen, men tolket Karlsvogna som en fugl. Derved hevder Schele at scenen som er avbildet viser Karlsvogna/Macaw som blir skutt ut av treet av en av de heroiske tvillingene, d. v. s. Karlsvogna/Macaw som dukker ned under horisonten. Dette er et fenomen som skjer av og til i tropiske himmelstrøk.

For å stille de samme spørsmålene om den nordlige himmel, må man spørre seg i hvilken grad de middelalderske nordboere så omrent de samme formasjonene i stjernebildene som de som er levert til oss fra den klassiske oldtiden. Som arvtagere til et indo-europeisk kulturelt system, delte de for det første dyrekretsen inn i 12 deler (som antydet av *Vafþrúðnismál*), de assosierte Venus med en kjærlighetsgudinne (d. v. s. som *Friggarstjarna*) og de tolket stjernebildet Orion som en manlig menneskelig fi-

gur enn som f. eks. en skilpadde som mayane gjorde. For det andre hadde nordboerne tilgang til europeisk kultur gjennom reiser, handel og stammetilknytninger. Slik som skandinavisk mytologi avviker fra de andre indo-europeiske gruppene må man likevel også anta en "nordifisering" av astronomisk terminologi. Det burde ikke være noen overraskelse at f. eks. stjernebildet Skorpionen skulle bli ormen *Niðhöggr* ved rotten av verdenstreet, i stedet for en mer sørlig skapning som ikke er naturlig i de nordlige himmelstrøk. Til sist, som DuBois går langt i å poengtere, må man ikke neglisjere påvirkningen fra finner, samer og cirkumpolar sjamanisme som alle har en egen versjon av f. eks. mytologi om verdenstreet som spenner seg over Eurasia og som er blitt mest grundig dokumentert i Sibir.

I et berømt avsnitt av Germania, forteller Tacitus at de germanske folkene tilber Merkur, Mars og Herkules. Forskningen har normalt forstått dette som en *interpretatio romana* og argumentert for en sammenligning med germanske guder på grunnlag av felles indo-europeiske trekk, og med stor kunstferdigheit gått inn for en identifikasjon av Herkules (*Pórr? Freyr?*). Med de klassiske samsvarighetene av Mercurii dies med Wodansdag og Martii dies med Tiwsdag i minne er jeg ikke bare enig i sammenligningen av Merkur med *Ödinn* og Mars med *Týr*, men jeg går også et steg lenger og tar Tacitus' påstand rett på sak. De germanske folkene tilbad planetene Merkur og Mars og stjernebildet Herkules.

Vi "moderne" har en tendens til å skille mytologiske figurer fra deres himmelske navnebrødre

og søker sosiologiske paralleller à la Dumézil eller psykologiske à la Jung og Campbell. La oss ikke glemme allestedsnærrelsen av sjernetilbedelse, forutsetning for katasterisme, blant forsiviliserte folk og tilbedelsens ledsgende sjamanistiske ritualer. Jeg vil fastslå at mytologien (*Ödinn* som den raskt bevegelige "vandreren" som dukker opp uventet, tilsynelatende uberegnet og rasende) etterdaterer de astronomiske observasjonene (Merkur med dens raske og tilsynelatende uberegnete bevegelser og dens hyppige og dramatiske tilbakegang). Om man da godtar denne tolkningen kan man ta det et skritt videre og lese Tacitus' påstand som et *pars pro totum*, d. v. s. at ikke bare Merkur, Mars og Herkules ble tilbedt av de germanske folkene, men planeter og stjernebilder generelt. Tacitus forteller videre om en annen stamme som tilber Castor og Pullox. Her ser det ut som han mener stjernebildet Tvillingene og ikke bare de to prominente stjernene. Han forteller også om en germansk tradisjon ved å få til møtetidspunkt etter måneløpet.

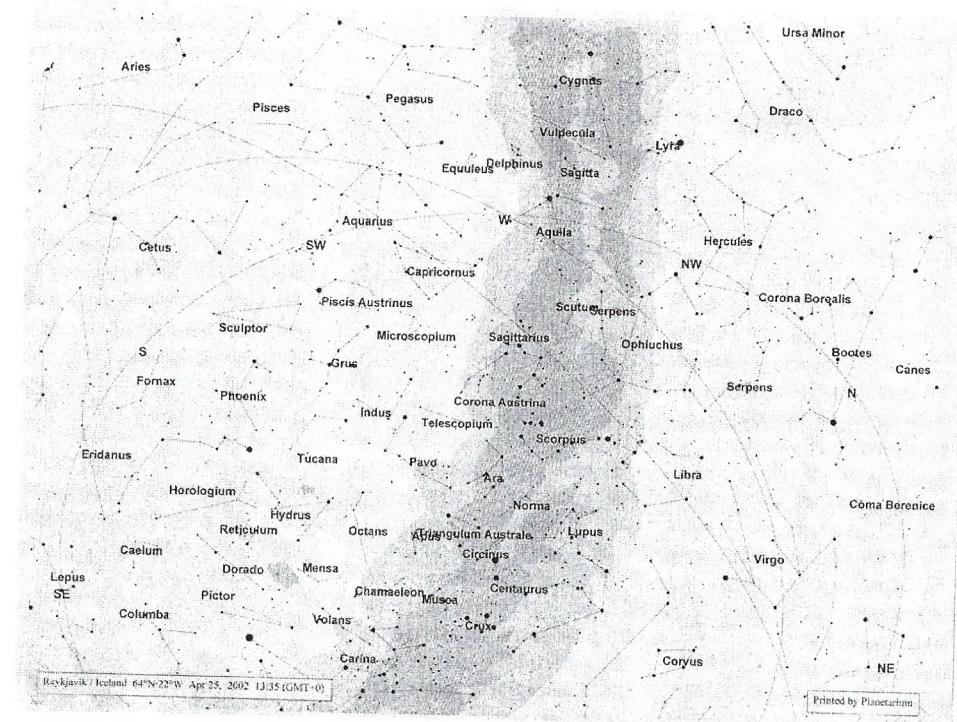
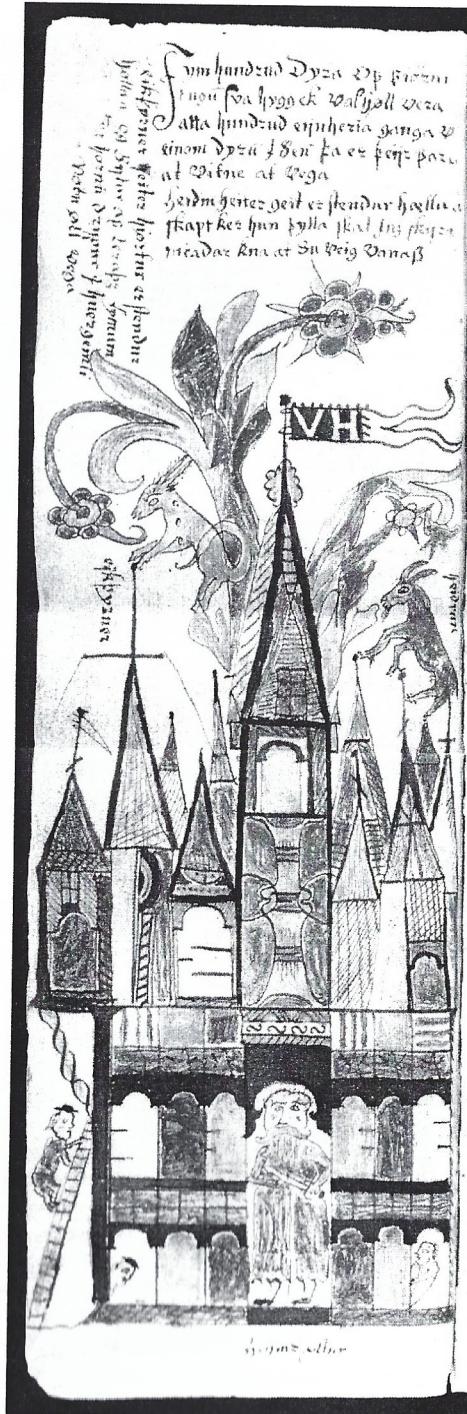
Om man tar i betraktning debatten omkring Tacitus' kilder og hensikter er jeg sikker på at det foregående har gjort lite for å imøtegå skepsisen blant noen, men det demonstrerer en interesse i astronomi blant de germanske stammene. Jeg skal nå presentere to eksempler for det meste basert på *Grimnismál* og som vil gi et fastere grunnlag for mulighetene til denne undersøkelsen.

Først skal vi gå til beskrivelsen av verdenstreet Yggdrasil. Ifølge den poetiske Edda, har den bl. a. følgende kjennetegn: tre røtter som hver bærer en av de tre verdenene; på toppen en ørn med en hauk mellom øynene; ved bunnen en orm som gnager på røttene; et ekorn som farer opp og ned treet og sår splid mellom ormen og ørnene; og til slutt fire hjorter som knasker på trees løvverk. Den eneste kjente manuskriptfremstillingen av dette er fra 1600-tallet (Am 738 4to) og inneholder alle dyrefremstillingene akkurat nevnt. Om vi sammenligner dette bildet med et kart av Melkeveien dukker det opp en mengde interessante paralleller. For det første, stjernebildet Skorpionen ligger ved enden av den delen av Melkeveien rett over horisonten på akkurat det stedet vist i manuskriptet for ormen *Niðhöggr*. Tilsvarende det stedet *Ratatoskr* klatter i treet

finnes en fremtredende kurve i den vestre kanten av Melkeveien som med liten fantasi ligner et ekorn med halen ragende over og vendt oppover som avbildet i manuskriptet.

De fire hjortene som knasker på treets løvverk frembyr et større problem, og peker på en sammensmelting av to tradisjoner. *Grímnismál* (34) beskriver hjortene som spiser skuddene nedenfra med hodene kastet bakover (*gághálsir*), igjen som avbildet i illustrasjonen. Navnene på hjortene (*Dáinn* "avdød", *Dvalinn* "dagdrive-ten", *Dúneyrr* "dunørete", *Dýraphr* "hjortenes voksing") antyder de fire månefasene. Riktignok dukker to av navnene opp i opprørsingen av dvergene i *Völuspá*, men i en kontekst som sterkt antyder himmelske begivenheter (d. v. s. følge de grunnleggende himmelretningene). Mange kulturer verden rundt ser et stående firbent dyr i formene til månens overflate; for eksempel kineserne ser ikke vår "mann i månen" men en kanin stående på sine bakben. [En meksikansk kollega av meg forsikrer meg at ikke bare var hun oppdratt til å se kaninen, men også at den bærer en plett med tortillas i potene.] Fra dette tankebildet er det et kort steg å tolke månens kjennetegn som en stående hjort med hodet hevet for å spise på bladene til Melkeveien - trossom månen passerer den med hver av sine fire faser (korresponderende til "avdød", "voksende", "dagdrivende" og "dunørete"). Alternativt er det mulig at de forskjellige utskuddene til Melkeveien minnet titterne om hjortegevir, og dette ville innlemme hjorten i treet like mye som vi gjorde med ekornet. Siden tolkningen av måne og stjerner er mer fengslende for meg, må jeg avvise Bjørns identifisering av hjorten med Cassiopeia.

Til slutt, de to fuglene i toppen av treet gir oss et enda større problem. Bjørns sammenligning av ørnens med stjernebildet Aquila og hauken *Vedfölnir* med Altair inneholder en rekke feil, først blant dem er det faktum at Aquila ligger langt unna toppen av treet. Om foten av treet ligger i Skorpionen/Skytten må man finne toppen av treet enten 180° unna i Tyren/Tvillingene eller i området rundt Polarstjernen, hvor stjernebildene som vi ser som Lillebjørn og Storebjørn antyder seg selv som kandidater. Stjernebildet Tvillingene er et godt forslag, spesielt om man ser det i lys av Tacitus berettelse om at iallefall en germansk stamme så den som en guddom (nevnt *Alcis*).

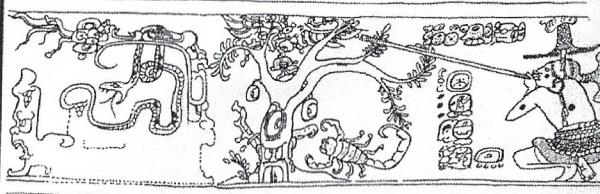
Uansett om dette ovenfor holder stikk i middelaldersk skandinavisk kultur og som går helt inn i 1600-tallet til vår illustrasjon i MS, må en også regne med en viss grad av polyvalens etter som regionale tradisjoner løper sammen. Navnet "Yggdrasill" betyr "Óðins hest" og hjelmikonografi viser Óðinn skrevende over sin åttebeinte hest *Sleipnir*, og ofte, som i dette eksempelet, med to fugler over (jeg har store vanskeligheter med å identifisere dem som ravner) og en orm passende plassert under. Snarere enn å bestride Melkeveien/verdenstre-tolkningen, vil slike bilder styrke den gjennom de alminnelige koblingene av Óðinns hest og trenavnet Yggdrasill. En videre gir *Fjölsvinnmál* oss enda et navn på treet (*Mimameiðr*) og en annen fuglevariant, denne gangen en hane (*Viðofnir*), og

dette leder tankene inn på at bildene overført gjennom Edda var knapt nok normen, men plukket ut og valgt fra en basis av alminnelige elementer hvor både tre og hest slutter seg sammen med en eller annen form for fugl. At i det minste konseptet om et verdenstre er fellesgermansk og ikke eksklusivt skandinavisk er åpenbart, det kan vi også se ut i fra Adam av Bremens beretning om sakernes *Irminsul*, en hellig søyle av tre som skulle holde alt oppreist slik som verdenstreet og som har kulturelle ekko gjennom århundredene i den europeiske maistangen. I korthet viste Melkeveien til de gamle skandinaver det opprettholdende tre, *axis mundi* som også var hesten til den mest vesentlige guddommen med en truende orm under seg (Skorpionen, gjenom hvis grense Merkur/Óðinn

må passere), diverse skadelig fauna ved sidene og en fugl eller flere fugler over (sannsynligvis Tvillingene som Merkur også må passere gjennom).

Bjørn sammenligner døren til *Valhöll* med stjernebildet Ophiuchus, som faktisk har form som en dør. Viktigere er stjernebildet Skytten, som jeg mener representerer ulven *Fenrir*, som henger akkurat vest for Ophiuchus og stjernebildet Aquila (og denne gang vil jeg akseptere Aquila som den riktige ørnene) henger med hodet rett over Ophiuchus. *Valhöll* har også ifølge den etterfølgende strofe 540 dører som hver kan la 800 krigere passere ved *Ragnarök*. Reuter gir to forbindelser med disse tallene. 540 har faktoren 27 som er lengden på den sideriske månesyklusen, d. v. s. den tiden det tar for månen å komme tilbake til det

c. One-Ahaw shoots Itzam-Yeh as he lands in the World Tree

samme punktet i dyrekretsen (i motsetning til 29,5 dager fra nymåne til nymåne) og 20, det standardtallet som brukes for bunteenheter. Dessuten som både Reuter og Santillana har poengt, multiplikasjon av 540 med 800 gir 432 000 som er det antall år i det såkalte babylonske "store år" og også tiden det tar for planetene å kretse tilbake til akkurat samme posisjon. Det er også ingen tilfeldighet ifølge Santillana, at det tilsvarer antall stavelser i RigVeda. Dette tallet er ikke tilfeldig og er kjent av astronomer i årtusener. Det fastsetter da Eddas dikter like kunnskapsrik i astronomisk lærdom og Edda i seg selv som en del av en eldgammel astronomisk tradisjon.

Jeg håper et eksempel til vil vise troverdigheten til denne undersøkelsen. *Grímnismál* gir oss følgende omgivelser til *Valhöll*:

vargr hangir
fyr vestan dyr
ok drúpir örн yfir (10)

en varg henger
vest for døren
og en ørn luter overfor

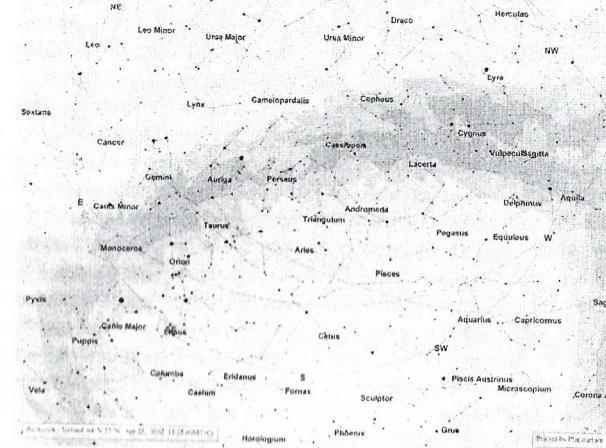
For å gå tilbake til Björns sammenligning av Ophiuchus med døren til *Valhöll*, så kan vi lokalisere geita *Heiðrún*, beskrevet i *Grímnismál* (25) som også småspisende av bladene til Yggdrasil, til stjernebildet

man ikke kan bestemme blant månefaser eller galaktiske utskudd eller Cassiopeia som kilde til de løvspisende hjortene, kan det ved å ha snevret inn feltet og vist forbindelsen til andre elementer i komplekset telle som fremskritt.

ALTERNATIV KONKLUSJON

Steinbukken som sitter akkurat rett ovenfor Ophiuchus på andre siden av Melkeveien, med snuten hvilende på kanten som om den levnært seg av den. Jeg mistenker at hjorten *Eikþyrnir* lur er sted i nærheten, enten som enda en lunar representant eller som stjernebildet Andromeda.

Enten om jeg i det minste har overtalt enn heller overbevist med disse få eksemplene, håper jeg at vi kan bygge på grunnarbeidet til kulturell astronomi for å vise et mønster av himmelsk billedspråk i de nordiske tekstene. Snorres Edda og sagaene inneholder mye relevant støttende materiale, som også kongenes liv gjør til en mindre grad. Vi må lære å se mytologiske bilder slik som Yggdrasil som et system av former som kan relateres til observerbare fenomen. Selv om

overlevde forbindelsen mellom mytologi og astronomi kristendommen, f. eks. i form av vårt manuskript fra ca 1680? Siden Skandinavia dekker et stort område og mange folk, til hvilken grad har kulturell synkretisme og motstridende tradisjoner farget våre bevis? Kanskje en dag kan vi filtrere ut disse problemene og komme frem til en overensstemmelse i kartleggingen av figurene fra skandinavisk mytologi på himmelen. Det vil kreve en nøy

analyse av verk som Björns, som selv om man er uenig i detaljene

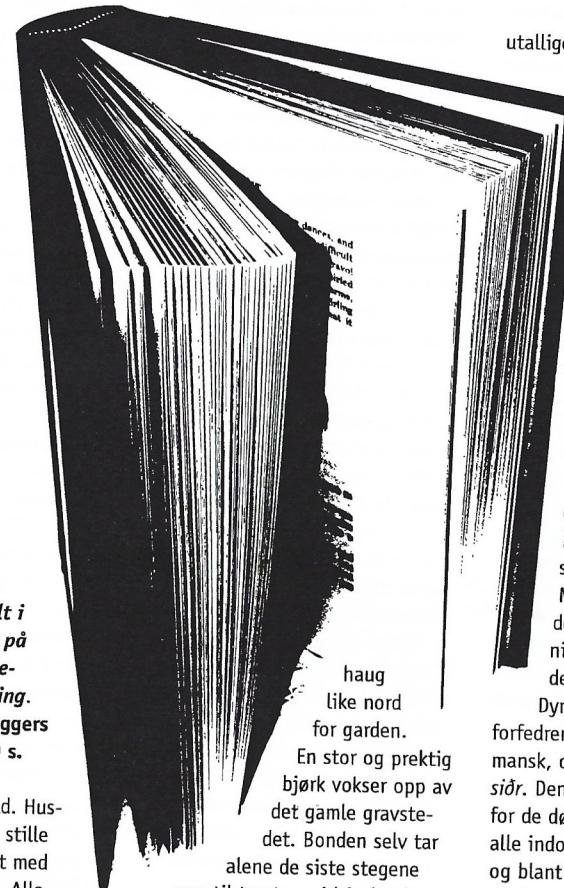
og metodene gir oss en bred plattform for diskusjon.

Oversatt av Jarle Øvrehus

Omteiner

Birkeli, Emil.
(1938). *Fedrekult i Norge : Et forsøk på en systematisk-de-skriptiv fremstilling*.
– Oslo : A.W. Brøggers Boktrykkeri. 220 s.

Det er julekveld. Huslyden beveger seg stille og rolig over tunet med husfaren i spissen. Alle er pyntet og stelt til fest og høgtid. Følget stanser ved en

haug
like nord
for garden.

En stor og prektig
bjørk vokser opp av
det gamle gravstedet. Bonden selv tar
alene de siste stegene
opp til treet, og i hånden bærer
han et vakkert utsmykket drikhorn. Det har fulgt garden i

utallige slektsledd. Han løfter det ølfylte hornet og hyller haugbuen mens drikken helles utover helligstedet og renner nedetter den hvite bjørkestammen. Husfruen overrekker mannen en skål grøt, og denne setter han ved treets rot samtidig som han roser og takker gardenes beskytter for at han holder et øye med både folk og dyr i heimen.

Begrep som anekukt og fedrekult er ofte benyttet i denne vår panskandinaviske forening. Med disse ordene menes den religiøse betraktning av de døde og den derav følgende dyrkelse.

Dyrkelsen av anene eller forfedrene er fundamental i germansk, og følgelig skandinavisk, siðr. Denne hengivenheten ovenfor de døde finner vi igjen hos alle indoeuropeiske folkeslag, og blant et utall andre naturfolk verden over.

Det tok meg lang tid å oppdage at det faktisk eksisterte

en avhandling som fortinnsvis tok for seg dette emnet. Takket være saumfaring av kilderegistret i en av Ottar Grønviks bøker, snublet jeg over Birkelis bok. Jeg var ikke sen om å anskaffe den. Tittelen er av den dragende sorten jeg ikke på noe vis makter motstå, og verket ble skrevet i en tid da forskningen innen germansk kultur fremdeles var høyt aktet.

Emil Birkeli (1877-1952) var religions- og misjonshistoriker og arbeidet i en årekke som lærer innenfor dette faget på en misjonærsskole. La deg likevel ikke skremme! Sett heller pris på hans verdifulle bidrag til etterslekten. Det var forventet av ham å kategorisere alle naturvennlige livssyn som lavere og primitive religionsformer. Tross sin bakgrunn har han overraskende nok tilvirket noe ganske så vettugt.

"Nøkkelen til forståelse av de norske religionsformer må [...] søkes ved hjelp av den sammenlignende religionsvidenskap. Man må huske på at religionsformer som lenge har vært undertrykt, undergår en sterk forandring og har tendens til å skjules under nye former, som da igjen tolkes og innlemmes under nye

forutsetninger av de slekter som kommer etter. Jo lengre man kommer frem i tiden, dess mere overdekket er kulten av tidens moser, og jo vanskeligere er det å bestemme dens art og vesen. Det er imidlertid ikke bare nøkkel til tolkningen av overleverte former man trenger, men anvisning på avdekning av skjult og ellers utlgjengelig stoff. På alle disse felter er det at den sammenlignende religionsvidenskap kommer en til hjelp." (Birkeli 1938). Dette har forfatteren sannlig rett i! *Fedrekult i Norge* får til tider en komparativ karakter. Folklore og overleveringer fra hele det indogermanske området trekkes inn for å belyse den norske fedredyrkelsen. På dette viset settes kulten inn i en større sammenheng.

Boken er inndelt i åtte kapitler, hver med sin interessante overskrift; Fedredyrkelse som religion, Plikten mot de døde før og etter begravelsen, Gravkult, Kultminner i skikker og folketradisjoner, Folketradisjonens haugtype, Sagnvesenenes forhold til kulten belyst ved offeret som ledemotiv, Folketradisjonens gårds type og Gårdens og grendens skytsånd (heros). Det finnes en mengde underkapitler underlagt hver av disse igjen, og dette gjør boken omfangsrik og mektig på informasjon.

Birkeli skriver innledningsvis at han ikke våger tro siste ord er sagt om de ulike emner som behandles i verket. "...den fortsatte forskning får avkrefte eller bekrefte tolkningen av de avdekede fenomener." (Birkeli 1938). Han anså også sin fremstilling av temaet som en sped begynnelse på videre granskning. Budstikken ligger nå i KulturOrgan Skadinavos høgsete. Gjennom bonde-

kulturen overlevde degenererte former av gravkulten helt frem til noe utpå 1900-tallet. Man kunne fremdeles oppspore rester av den i sanger, fortellinger og folketro/skikker som forekom blant skandinavene. Denne tid er forbi. Men minnene ligger der ennå, og forfedrenes blod renner i våre årer! Det hellige *hwil-aldu* (kvilefolket) skal atter hedres og dyrknes.

Grønvik, Ottar. (1996). *Fra Vimose til Ødemotland : Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden.* – Oslo : Universitetsforlaget. 301 s. – ISBN 82-00-22701-4

"De undersøkelser jeg legger fram her, omfatter et tyvetalls runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden. En gammelengelsk runeinnskrift er også tatt med; det er fordi tolkningen av den danner grunnlaget for tolkningen av en viktig nordisk innskrift. I tid strekker disse innskriftene seg over et tidsrom av minst fire hundre år, fra ca. 200 til omkring 600 eller vel så det. Det betyr at de eldste innskriftene, fra ca. 200 til ca. 500, er i klassisk urnordisk språkform, mens innskriftene fra det 6. århundret står på et vesentlig yngre språktrinn.

I tidligere arbeider har jeg vist at det store språkshiftet i Norden – bortfallet av mange trykksvake vokaler og gjennomføringen av omlyd og brytning – begynte omkring 500, og at utviklingen fra klassisk urnordisk til yngre språkform skjedde via flere vel definerte språklige over-

gangstrinn. Et hovedformål med disse nye undersøkelser er å vise at en rekke runeinnskrifter, som er arkeologisk datert til det 6. århundret og som har motstått alle tidligere tolkningsforsøk, nettopp står på et slikt yngre språktrinn. Samtidig vil jeg vise at det ikke fins noen innskrifter med en vilkårlig blanding av eldre og yngre språkformer. Viktig er her de store innskriftene fra Stentoften og Björketorp i det nåværende Sør-Sverige. Det kan vises at de representerer to forskjellige, men hver for seg konsekvent gjennomførte yngre språktrinn.

Et annet hovedformål med disse undersøkelsene er å vise at enkelte innskrifter, som har vært ansett som bevis for at runene ble brukt som magiske tegn og hadde magisk kraft, kan forklares uten magi-teorien. I noen innskrifter ser det ut til at opphopning av enkeltruner, og dobbeltskriving av runer eller runekister, tjener til å fremheve vedkommende ord, som da alltid er av sentral betydning for innholdet i runesetsningen. Det dreier seg også ikke om magi, men om grafisk teknikk.

Et tredje hovedformål med disse undersøkelser er å vise at mange innskrifter er religiøse dokumenter, i den forstand at de gjenspeiler riter og formularer fra den hedenske begravelse og gravkult, og også tanker og forestillinger som våre forfedre gjorde seg om de døde og om deres forhold til de levende. Dette siste uttrykkes sjeldent i klare ord, men en slik tolkningsramme gjør det likevel mulig å trenge inn til en dypere forståelse av mange innskrifter.

Egenartede religiøse dokumenter er innskriftene fra

Stentoften og Björketorp, på Strømsbrynet og høvelen fra Vimose.

Selvfølgelig finns det också runeinnskrifter med et ikke-religiöst, rent profant innhold, kanske också noen med magisk innhold. När man först hadde et skriftsystem baserat på att hvert fonem i språket skulle ha sitt grafem (sin egen rune), så kunne en slik skrift också användas till att nedtegne ord och setningar om ett hvilket som helst emne, utsagn både av profant, magisk och religiöst innehåll. Men i dessa undersökningar har jag koncentrerat mig om att påvisa att många runeinnskrifter också kan tolkas som religiösa dokumenter.

I flera händelser av ett verk av Hrabanus Maurus (776-856), den berömda abbeden i klostret Fulda i Tyskland, finns det avtegnet ett runalfabet av yngre typ. Detta är ledsgatet av en notis om att de männen från nord som förmådes holdt fast vid de hedenska skikken, brukte slike bokstäver till att nedtegne sine sanger, trylleformular och spådommer (*litteras [...] cum quibus carmina sua incantationes ac divinationes significare procurant*). Detta har vitenskapen i snart to hundra år avvist som en misförståelse från den latinskrivande kleriken. Men om vi tar hänsyn till att ordvalget är bestemt av skrivernas kristna nöjdhet och hans nedvurdering och fördömmelse av nordisk hedendom, så blir det likevel igjen en kärne som det ikke är möjligt att helt bort från, nemlig att man måste veta att runeinnskriftarna också har använts till nedtegnelser av religiöst innehåll. Kanske vil det visa sig att den gamle trosvirer hade mer rätt i det han skrev än man hittills har villet gå

med på." (Grønvik 1996).

Hjem kunne beskrive dette verkets innhold og mening bedre enn forfatteren selv? Av denne enkle grunn gjengir jeg ovenfor en del av Grønviks forord til boken.

Etymologi og språk är interessant. Det samma gäller för religion och magi. Blanda man dessa elementer blir det enda bedre. Og det är nettopp detta professor Grønvik i aller högsta grad har gjort. Innskrift på innskrift tydes och sättes in i religiösa sammanhang. Det bör inte hänse någon som helst två om denne mänen har kulturhistoriska språkliga viden. Att påstå att han i stand till och tör benytta sin fantasi och sina resurser för att knytta runenes innehåll till förkristen kult. Teorierna är godt underbyggt, och selv om det inte är alltid tydligt, så har inte professor Grønvik gjort något feligt.

Runer fengsler oss, och vi vet alla ett och annat om disse. Gjennom denne boken vil du värklig kunna se hvor stor betydning de hellige tegn kan ha for etertidens omfattende rekonstruksjonsarbeide. Jeg antar egentlig ikke hvilke fantastiske lønndommer runesteinene kunne døgle.

Boken är till tider ganska tungt skrevet pga. det brede etymologiska materialet som ska tolkas och utgåres, men tar man seg tid vil man oppdage at ingen side eller setning er forgjøves.

I 1994 fikk Ottar Grønvik Fridtjof Nansens belönning for fremragende forskningsbidrag innen runologi og germansk språkvitenskap.

Kjell Brevik
kjell.brevik@kultorg.no

Vesaas, Tarjei. (1968).
Båten om kvelden. - [Oslo] :
Gyldendal. 160 s. ISBN 82-05-
25234-3

Av dei tri bøkene eg har lese frå denne forfattaren si hand er dette klårt den beste. Boki vekslar mellom lyrikk og prosa, slik at ein veit aldri kva som kjem på neste side, forfattaren har små forteljingar og dikt i lett blanding til oss. Det meste av boki er frå eit miljø me alle kan kjenna oss att i: det rike livet som gjekk føre seg på landsbygd før urbaniseringi slo til for fullt. Her kjem vemonige men vakre minner frå eit liv i nær kontakt med naturen og alt det som gjekk føre seg på garden i Telemark. Boki byrjar med sin kanskje beste del: "Slik det står i minnet", ei ven forteljing om ein far og son hans ute i vinteren for å laga veg åt tømmeret med hesten som hjelp. Me får sjå verdi både gjennom augene til hesten og dei to hine som arbeidar ute i den stille vinternatti. At denne forteljingi er noko av det beste som er skrive av ein norsk

fotfattar, det dristar eg meg til å hevda. Vidare får me lesa til dels sterkt sjølvopplevd hendingar frå norsk natur, som det å liggja på myri og kika på hegра der ho kjem frå sydlegare breiddegrader. Det bør vel seiast at ein les vel kanskje ikkje Vesaas for å finna latter og munterheit, då det er fjerre triste parti i dei ulike forteljingane, men dei er svært givande likevel. Dette er den type bok som ein les på ein kveld, då ho er svært fengjande og lettlest, men likevel djup på ein god måte. Dersom ein vil lesa ein av dei beste norske forfattarane som skreiv skjønnlitteratur med tanke på natur og kulturvern, so er dette boki å ta til med.

Vesaas, Tarjei. (1957). Fuglane. - [Oslo] : Gyldendal. 210 s. ISBN 82-05-27744-3

Stig Andresen
stig.andresen@kultorg.no

Dette er kanskje den mest kjende av alle bøkene til Tarjei Vesaas, og den har til liks med fleire andre av utgjevingane til Vesaas blitt filmatisert. Boki er sett til eingong rundt midten på nittenhundretallet frå det landlege Noreg. Mattis og syster hans Hege har budd saman i mange år i ei litii stovarattmed sjøen. So finn Mattis ut at han vil gjera nyttie for seg som ferjemann. Langt om lengje får han sin fyrste passasjer, ein tømmerhoggar som slær seg til i huset deira. No er ikkje Mattis aleine om kjærleiken til system meir. Mattis er ein liten enkel sjel, men han lev i nær kontakt med naturen som utgjer heile den verdi han kjänner best. Det er berre når han er i naturen

at alt det vanskelege rundt han sjølv og det daglege livet blir lettare å bera. Det at Mattis ikkje har so lett for å skaffa seg og systeri noko innkomme, fører til at dei begge blir meir og meir frustrerte, og mykje av handlingen i boki omhandlar dette temaet. Denne boki har rike naturskildringar og gjev ein fotte bilet til levande natur. Tarjei Vesaas sjølv har sagt at av alle personane han skreiv om i bøkene sine var det Mattis han tykte var likast på seg sjølv. Boki er svært god, og eg las ho snautt i gjennom på ein dag. Vesaas er svært dyktig til å skildra dei ulike sinnstemningane og kjenslene personane i bøkene hans har, og denne boki er ikkje noko unntak. Tarjei Vesaas på sitt beste var ein levande del av norsk kulturarv vil eg hevda. Flott-lesestoff no, då vinteren er over og livet etter kjem fram over Skandinavia.

Sa Hailago Jainijaz

Jüniperus Commúnis

Av Kjell Brevik

Alle skandinaver skal ha et inderlig kjært og dypt religiøst forhold til naturen. Gjennom et slikt forhold til alt liv det gjemmer, lærer man mange av dets fantastiske livsformer og kretsløp å kjenne. Man betrakter dem med ærefrykt og fascineres. Blant annet skogenes, fjellenes og kulturlandskapenes mangfoldige vekster. Eineren er i så henseende intet unntak. Den vokser stort sett over hele Skandinavia og er det bartreet som har størst utbredelse. I Norge slo den rot for 9000 år siden, og det eldste kjente treet i Skandinavia ble i 1979 oppdaget tett ved en steinblokk i Skjeggurdalen i Trysil herred, Hedmark. Dette har godt over tusen årringer, ja, muligens flere hundre som er vanskelige å lese av på grunn av voksteren.

Skogene kaller! Deres uroldige, magiske tiltrekning kraft slipper aldri tak. Slik er det for meg og et utall andre. Naturen lokker på oss året rundt; vår, sommer, høst, vinter. Hele legetmet sitrar og man fantaserer om endeløse villmarker, mosegrodde vindfall, vandring under hvit, lysende fullmåne, ville dyr og gnistrende bål i skumring og natt. Du har vel kjent det, du òg. Jeg trekkes inn i trærnes rike, til fots eller på ski. Nordmøres vide myrer. Bjørk- og furubevokste moer med lyng og tuer. Og overalt, et kjærkomment innslag, - den hellige "æn". Løvtrærne feller sine døde blader, men eineren står der i all sin eviggrønne prakt. I dampende sommerhete, i vill snøstorm. Alltid frodig og grønn. Standhaftigheten selv.

Eineren het på gammelnorsk *einir*¹, og navnet har sammenheng med tallordet én. Dette understrekkes ved det latinske artsnavnet *juniperus* (Jfr. lat. *unus* = én)². I norske dialekter finner vi i tillegg helt andre betegnelser for treslaget; bruse, brisk/bresk, brake/brakje og sprake/sprakje. Variantene bruse, brisk og sprakje sikter til einerens spraking og gnistring når denne brennes, - noe mange av oss har erfart ved varmende loger en kveld i marka. "Kaller du meg eine, gjer eg deg ei meine

(skade), kaller du meg bresk, gjer eg deg fresk". Dette ordspråket møter man flere steder.

Fra Fitjar på Vestlandet er det kjent at man under ølbryggingen kun måtte bruke ordet *einer* isteden for det daglige *brakje*. "Ein måtte ikke seia brakje, men eine, og ikke vatn, men log".

De modne, blå³ einerbærene er noe vi alle kjenner meget godt til. Du har kanskje til og med smakt på noen av dem eller brukt einerbær som ingrediens i mat/drikke⁴? Det smaker süss, om man unngår å tygge i stykker kjernen. Den er sterk på smak og frembringer gjerne kiling og ubehag i halsen. Ifølge den tradisjonelle folkemedisinen skal bæret hjelpe mot bl.a. forkjølelse og magesyke. I Sogn gav bøndene lammene sine 3 sprakabær (einebær). Dette for at reven ei skulle ta dem.

Bæret er egentlig en bærkonge, der de tre øverste kongeskjellene sveller og blir saftige. Disse møtes og danner en T. Dette er Mjolnes avtrykk. Derfor er det regnet for å være god

beskyttelse mot underjordiske og trollskap.

Etter at kristendommen til slutt hadde tvinget seg frem over Skades halvøy ble hammermerket på vår hellige busk etter hvert omtolket til å være en avbildning av de kristnes kors og et symbol på den kristne treenighet. Det rår vel ingen tvil om at våre forfedre i flerkoldige slektsledd etter kristendommens komme hadde vondt ved å fortrenge sín nedarvede nordgermanske sed; sitt levesett og sine utallige skikker. Deres dekadente og maktsyke overherrer hadde som kjent et særdeles stort slit med å nedkjempe disse. Sannsynligvis levde troen på einerbærets opphavlig hellige, men bannlyste merke videre i folks bevissthet i flere århundrer senere. Overlevert fra én ættelinje til den neste. "Hekser" og "trollmenn" sørget nok vel for at en god del vite om naturens vekster ikke gikk rett i glemmeboken og helt mistet sitt ry blant Skandinavias etterkommere. Til også disse volver og frode menn ble fortært av flammer.

Når det kommer til einerbæret

som treenighetssymbol, vil jeg med god grunn anta at det her, i likhet med Mjolnes tegn, er tale om et forsøk på å kristne en allerede utbredt germansk oppfatning ved å erstatte denne med ny symbolikk og nytt meaningsinnhold.

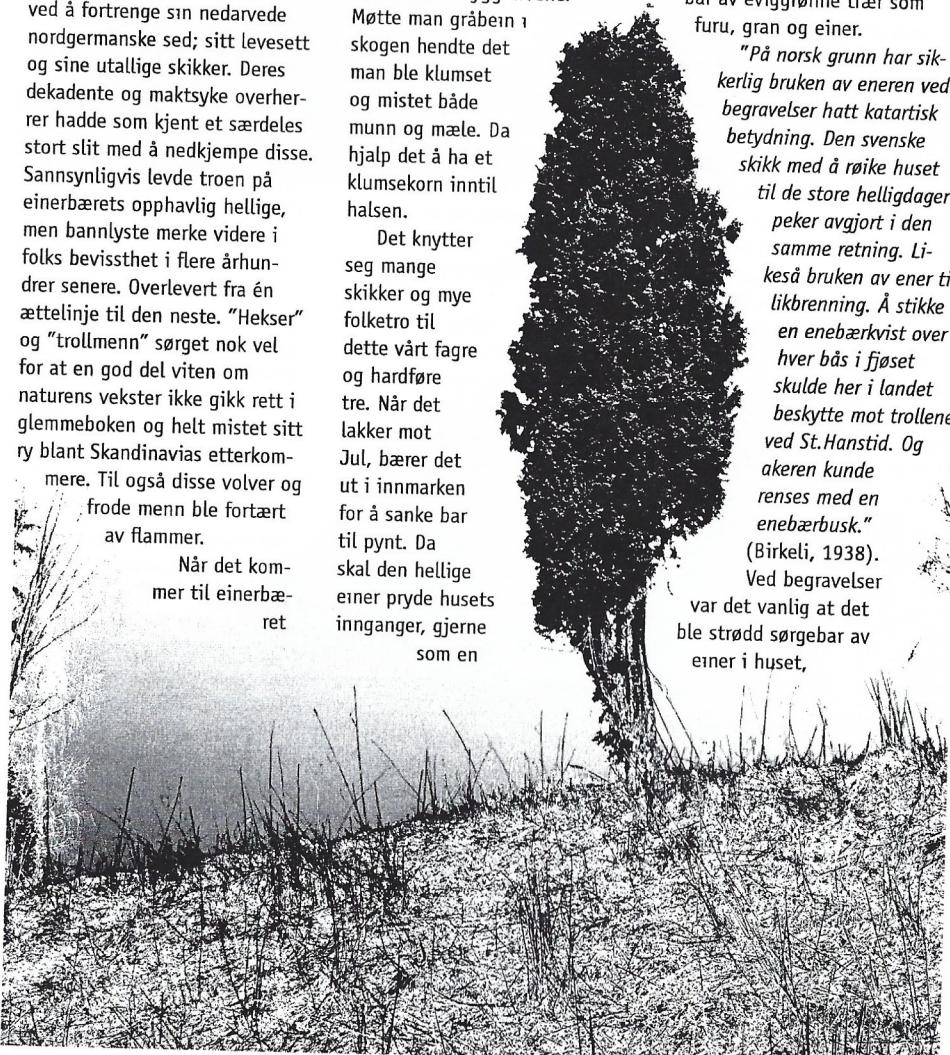
I einerens greinspisser kan vi finne gall, klumsekorn eller tauvrabær. Disse skyldes einergallmyggen som bruker gallen som bol for mygg larvene. Møtte man gråbein i skogen hendte det man ble klumset og mistet både munn og mæle. Da hjalp det å ha et klumsekorn inntil halsen.

Det knytter seg mange skikker og mye folketrol til dette vårt fagre og hardføre tre. Når det lakkert mot Jul, bærer det ut i innmarken for å sanke bar til pynt. Da skal den hellige einer pryde husets innganger, gjerne som en

krans på ytterdøren. Dette er både vakkert og et vern mot trollmaker og vonde vetter i høgtiden. Sely sager jeg ned en fin busk og setter denne i et melkespann ved trappen. I tillegg legges bar fremfor det første trinnet. Det samme gjør jeg utenfor fjøsdørene. Ved slike sysler kommer høgtidsstemningen virkelig over meg. I Julen er det skikk å smyke hjemmet med bar av eviggrønne trær som furu, gran og einer.

"På norsk grunn har sikkertlig bruken av enerent ved begravelser hatt katartisk betydning. Den svenske skikk med å røike huset til de store helligdager peker avgjort i den samme retning. Likeså bruken av ener til likbrenning. Å stikke en enebærkvist over hver bås i fjøset skulde her i landet beskytte mot trollene ved St. Hanstid. Og akeren kunde rennes med en enebærbusk." (Birkeli, 1938). Ved begravelser

var det vanlig at det ble strødd sørgebar av einer i huset,

og da særlig der kisten stod. Det samme ble gjort på vegen der gravfølget gikk for å hedre den avdøde. Einer ble påtent og tatt med i alle husets rom slik at røyken kunne sive overalt og rense bort all sykdom og smitte. Dette ble også gjort etter at den døde var blitt ført ut av huset. For å unngå smitte tygde man også bæret. Røyking av einer i barselstuen forhindret at underjordiske tok menneskebarnet og la igjen en bytting.

I det gamle bondesamfunnet var helgen en viktig høgtid, og man strødde hakk av einer utover stuegolvene. Dette gjorde man også på setrenene⁵. Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910) skriver følgende i sin bondefortelling *En glad gut* (1860); "Einer lå strødd på gulvet og talte om høytid.". På Jarle Øvrehus sin slektsgard i Hardanger er det ennå tradisjon å strø friskt, duftende einerhakk i gangen i våningshuset til Jul.

For å unngå mus i huset, strødde folk hakk langs veggene.

"På øvre Lid satte man ut mat og drikke under en stor ener til haugetussen, men enerent ble også æret, og ingen våget å hugge den. Da det kom en mann som ikke trodde på slikt, hugg han ned enerent med den følge at man ikke på mange år fikk satt kalver på gården. Det var haugetussen som hevnet sig." (Birkeli 1938). I denne overleveringen står en storvokst einer på den gamle rudkallens tilholdssted. Treet æres som en sentral del av gardshelligdommen og gardskulten, men krenkes idet det i nid felles. Slik lønner seg ikke. En svensk kilde kan beskrive en lignende vørnad for treet: "En hålls i Västergötland för ett heligt träd. På Svanebergs ägor växte för trettio år sedan (på

1830-talet) ett gammalt enträd, som gårdenes ägare ville fälla, men på hela godset fanns icke en man, som kunde förmås att hugga trädet."

Hos tyskerne rådde i gamle tider den allmenne tro at man skulle løfte høflig på luen når man gikk forbi en einerbusk, på samme viset som man gjorde for en hyll. En tekst fra 1184 forteller: "Vor de Holdere sell me de Huet abziehe, und vor der Reckholdere 'Chnu biege'" (For hyllen skulle man ta av seg hatten, og for eineren bøye kne). Bygde man i Tyskland et nytt hus, burde en einerkvist legges i grunnen for å unngå at jordveter tok seg inn.

Innbyggerne i Kernten mener at det alltid vokser en einer fremfor en jutuls bosted, og i norske sagn berettes at man ved store einer nattestid kan høre latter, musikk og klirring av mynt. Om dagen lyser toppen av eineren eller det ser ut som den står i flammer. Dette lyset er gjenskinnet fra de underjordiske gull som ligger i sollyssets glans. Tyrolerne kan fortelle at nøkkelen til trollfolkets skattekammer er å finne under en busk av einer. Ved å slå på busken med en hasselkvist vil skatten åpenbare.

I Østerrike sier man at ingen onde makter kommer inn i ditt hus om det står en einer utenfor døren. Blant folk i Toscana er det skikk å ha et einerris opphengt over døren, - dette fordriver alle hekser siden de må telle alle barnålene for å komme seg inn. I Franken tror man at en einerkvist hindrer lynnedslag.

Før kunne drikkeskål bli utformet av einer, og i en slik skål kunne ikke ølet gjøres skadelig gjennom generasjoner sannsynligvis helt opp til 1700-tallet, ja kanskje senere, sier sitt om våre forfedres naturreligiøsitet og deres ubrytelige tilknytning

ringene maktet ikke å drikke av slike skåler.

En opptegnelse fra Valdres fra 1600-tallet har bevart følgende skikk: "Den 16.april som kaldes 3dje dag sommer, haver den gemeene mand udbaret paa ageren mad og øl, samt med en staur gjort et stort hull i jorden, deri nedsat en grøn enerbusk og i samme hul slaet et hørseeg med noget af hvert slags kom, som det aar skulde saaes paa gaarden, og rørt det ihob med en kjæp, derhos brugt nogle særdeles bønner, som de staaende paa knæ læste ved sig selv med oprakte hænder mod himmelen, gjorde derhos et maaltid, drak saa hver andre til, og hver gang skaalen gikk omkring, læste de hos sig selv, rakte skaalen høit i veiret og ligedan maden, som de havde udi haanden. Dette øvede de saa lenge, til de var baade mætte og drukne, ginge saa hjem, eller den ene gaaende til den anden, og bekom hvad der maatte fattes paa ruset, menende dermed at have gjort deres gud et tækkelig offer og stor øre, hvorfor de igjen skulde bekomme overflodighed af hvad de behagede." (Visted, Stigum 1952).

Her dukker eineren opp i en tydelig religiøs sammenheng, som en del av vårfeiringen/såfesten i det gamle norske bondesamfunn. Jordbrukenes åkror og enger, og naturen forøvrig, måtte tilføres spirekraft. En seremoni for at utsæden skulle lykkes. At en slik grødekult med sine utvilsomme røtter fra førkristen tid i Skandinavia har blitt videreført, i store trekk i sin ekte form, gjennom generasjoner sannsynligvis helt opp til 1700-tallet, ja kanskje senere, sier sitt om våre forfedres naturreligiøsitet og deres ubrytelige tilknytning

til vår hellige arvejord. Dette er kulturarv.

I denne artikkelen har jeg forsøkt å gi et bilde av hvilken kulturell betydning eineren har i vår folkestammes område. Det er begrenset hvor omfattende en kan skrive om noe slikt. Kildene er ofte svært rike, og berører mange ulike felt. Jeg har derfor valgt å ikke legge vekt på bruken av eineren i slikt som håndverk og folkemedisin/hygiene. Likevel røper jeg gjerne at veksten har vært meget benyttet i forbindelse med alt dette. Selvsagt skal ikke dette vies mindre oppmerksomhet, og jeg vil på det aller sterkeste oppfordre interesserte til å sette seg inn i emnene på egen hånd.

Mitt von er at du som leser øker din bevissthet og lar deg inspirere. La ikke utsagn som "bare et tre" hindre deg i å forenes med naturens sjel og din nordiske kultur.

Kommentarer? Send e-post til:
kjell.brevik@kultorg.no

NOTER

1. Einir m. 1. einer, brisk, brake. 2. nåler på einerbusk. (Heggstad, Hødnebø, Simensen 2004).

2. Ener (norsk), d. ene(bær), sv. en, oldn. einir. Ifald det ensbetydende mnt. einbere (einberenbōm) enten er laant fra nord. eller er omdannet etter talordet "en" (kanskje ved indflydelse af det under etbær omtalte ord), kan den germ. grundform være *jainia- = idg. *joinio-, hvortil lat. jūniperus "ener" (sidst led vel til pario "føder, frembringer") samt oir. áin (af *joini-) "siv" og

lat. *juncus* "siv" (af *joiniko-). Sml. genever. (Falk, Torp 1994).

Sleksnavnet *Jūniperus* har forbindelse med *juncus* som betyr noe en binder med. Både einerbast og røtter ble benyttet i rep og flettverk. Artsnavnet *commúnis* tyder alminnelig.

3. Blåfargen er magisk. Huldefolket har blåfarge i klærne, og bruden skal ha noe blått under kjolen.

4. Når KOS Trondheims Marius Rindal og jeg brygger vår årlige kultdrikk til vintersolverv, er einerbær eneste smakstilsetning. Avkok og bær helles i honningen som etter noen uker forvandles til en syrlig mjød som eigner seg godt til å nytes sammen med julebordsmaten.

5. På setrene var einerved gjerne foretrukket som brensel til en del matlaging. Buskene fantes ofte i store menger på vollene og måtte holdes nede i beitene. Hvor flott er det ikke å kunne traske gjennom einerkledd kulturmark? På gardene fyrt folk gledelig med einer i Julen, for den fylte hus og heim med god lukt.

KILDER

Berntsens, B., & Hågvar, S. (1991). *Norsk urskog : verdier, trusler, vern.* [Oslo]: Universitetsforlaget.

Birkeli, E. (1938). *Fedrekult i Norge : Et forsøk på en systematisk-deskriptiv fremstilling.* Oslo: A.W. Brøggers Boktrykkeri.

Falk, H., & Torp, A. (1994). *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog.* Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat.

Heggstad, L., Hødnebø, F., & Simensen, E. (1990). *Norrøn*

ordbok.

Oslo: Samlaget.
Høeg, O. A. (1996). *Eineren i norsk natur og tradisjon.* [Elverum]: Norsk skogbruksmuseum.

Skard, O. (2002). *Trær : røtter i kulturhistorien.* Oslo: Landbruksforl.

Tillhagen, C.-H. (1995). *Skogarna och träden : naturvård i gångna tider.* Stockholm: Carlsson.

Visted, K., & Stigum, H. (1951-52). *Vår gamle bondekultur* (Vol. 2). Oslo: Cappelen.

EN DAG I VEST-AGDER OG ROGALAND, ØSTER 2004.

Turen ned til Vest-Agder (med Jarle Øvrehus og Vegard Chapman) forløp seg uten de helt store overraskelser. Kun en nær døden opplevde i Kristiansand, da sveiving av vindu, rundkjøring og bompenger skar seg. Været var sludd og regn, og ifølge værmeldingen skulle det være tilfellet resten av turen også. Vi fyrt opp i hytta og lagde middag, om enn så utradisjonell som mulig. Etterpå så vi den legendariske filmen *HIMALAYA*, fransk produksjon fra 1999. Filmen handler om en tvist mellom den eldre og yngre garde i Himalaya. Når skal de føre yakosene over fjellet? De eldste vil følge rådene til lamaen, og dra på datoene de hellige har satt som mest gunstig i forhold til stjernene, mens de yngre vil dra med en gang, før vinterstormene setter inn. Lederen til de eldre, en temmelig gammel mann, faren til den nylig avdøde høvdingen, framstilles som litt usympatisk, og kanskje litt gal. Hvorfor vente i 10 dager med å dra? Da vil det sikkert være for sent. Den yngre lederen er energisk og utålmodig, han har ikke mye til overs for de gamle folkene som legger all sin lit til "overtro". Men det hele utvikler seg til fordel for de som tar religion og tradisjon på alvor. Moralen i filmen styrker derfor troen på tradisjon, og tvisten mellom den gamle lederen og den yngre utspler seg på et vis som en mytologisk framstilling av en

ny høvdings maktovertagelse. Dette er kvalitetsfilm i særklasse. Her har filmprodusenten lett Himalayas kultur flyte uehemmet frem, uten et eneste spor av fremmedelementer. En kultur i sin reneste form.

Dagen etter gjorde vi oss rede for hovedføret med Agdturen. Rossland skulle inntas. Turen gikk først mot Dalane folkemuseum, litt utenfor Egersund (Rogaland). Der skulle vi dokumentere Rosslandsgrunden, en eldgammel steinbyste funnet på Rossland. Vi fikk oppleve en del av Rogalandsnaturen på veg bort, og det var vakker, tatt i betraktning regn og tilløp til sludd. Det vi derimot ikke hadde tatt i betraktning var at museum kan være stengt på sondager. Tro det eller ei. Et Rogalendinger en smule kokko? Eller kanskje de regner med at ingen besøker museum på andre årstider enn sommerhalvåret. Det var uansett litt ergerlig. Vi fikk derimot sett og tatt bilder av to store blotekar, en fallosstein, og noen andre runde steiner. Rosslandsgrunden, som steinbysten kalles, har hittil stått på tunet utenfor, ved siden av blotekarlene, men er av diverse årsaker flyttet inn i hus. Vi tok så veien mot Rossland via Nord-sjøvegen, den gamle hovedåren mellom Kristiansand og Stavanger. Vegen er relativt krapp og dramatisk, vel verdt en kjøretur. Landskapet gjør også inntrykk, kanskje spesielt nedstigningen mot Jøssingfjorden.

Der mistet vi begge balansen fordi dybdesynet blir kraftig forvrengt når høyde og distanse blandes på dette viset. Men før Jøssingfjorden var vi naturligvis innom Rossland. Utstyrt med hovedoppgava til Barbro I. Dahl "Det mytiske landskap - Det rituelle landskap : et eksempel fra Rossland i Sokndal kommune, Rogaland" ga vi oss landskapet i vold. På et relativt lite område ligger en del fornminner, og en del av disse igjen er av kultisk og religiøs art. Alt dette vil Jarle forhåpentligvis ta opp i en egen artikkel om Rossland. Hovedsaken var å få oppleve en av de få horger som fortsatt står i Norden. Mens vi frydet oss med å se på minnesmerkene rundt på Rossland hadde vi samtidig klart å tirre på oss Rosslandsbonnen. På grunn av en tydeligvis uortodoks parkering på eiendommen hans hadde han like godt parkert bilen sin midt i veien og sperret oss inne. Lærdommen er altså å spørre om lov å parkere hvis man er i tvil. Han slapp oss ut til slutt.

På vegen hjem så vi et skilt til en såkalt vuggestein, og da er vi ikke vondé å be om å stoppe bilen. Dette var i Åmot. Etter en 700 meters lang

spasertur opp en veg vi tror har vært en jernbane linje for lenge siden kom vi til vuggesteinen. Dette var (selvsagt) ikke mindre enn Nordens største vuggenstein. Den veier hele 74 tonn. Ved å meditere på manndomen klarte vi å vugge den noen millimeter. Typisk nok valgte vi det mest barnslige i hele Åmot, for etterpå fant vi ut at det både var runestone, hellesristninger og "offerstein" like ved. Da har vi i hvert fall planene klare til neste tur, for den kommer garantert. Så bar turen hjem til hytta, hvor kvelden ble benyttet til arbeid med bladet og studier.

Av Vegard Chapman

Den Danske Midsommerfest

Johnny L. H. Mortensen

I middelalderen forfulgte man hekse og brændte dem på bålet. Som vidne til det husker vi det endnu i dag ved at vi brænder en heks på Skt. Hans bål, 'og hun flyver til Bloksbjerg'. Grunden til at dette huskes ved denne skik er at der altid har været tæt forbindelse mellem menneskeverdenen og den anden side på denne dag. Ellefolkene og menneskene stod og skuede blussene sammen på denne dejlige dag. Rigtignok var den anden side også nær i østernatten, men den nat var alligevel lidt for dunkel; det var ligesom om at denne midsommerens nat var mere menneskevenlig, kanske fordi den lå midt om sommeren hvor næsten hele døgnet er dag.

Den hedenske midsommerfest lå sandsynligvis omrent tre måneder efter løvspringsny, det gamle nyår; det var nemlig dær året i gammel tid børjede, i våren. Dette ligger lidt senere end vi normalt plejer at fejre midsommeren (det gør vi d. 24. juni); de dage hvor vi dengang holdt midsommeren, kaldes gerne hundedagene, eller som de svenske siger "rötmaneden" (rådne-måned'en).

BÅLET BRENNER

Midsommerfesten, som i række-

følge lå lige efter østeren, havde også nogle skikke til fælles med denne. De store bål eller blus, midsommertræ (og derved også midsommerstangen og -løvning) og midsommerbrudeparret. Man kunne forestille sig, at disse skikke, i de egne hvor de fandtes var taget fra den ene fest til den anden, idet der normalt ikke haves for eksempel både vårbål og midsommerbål nogen steder. Men dette synes alligevel ikke at holde helt. Sandingen må være at begge højtider oprindelig må have haft dette bål til at samles omkring. Naturligt virker dette egentlig også, idet man ved de andre to fester, høsten og julen, samledes omkring arnen, som årstiden bød det.

Som før sagt brænder vi i dag hekse af på bålet; der blev også fortalt at denne skik muligvis er et gammelt minde om heksebrænderne i hin tid. Men det kan ikke være hovedgrunden til at dette er blevet bevaret hele vejen op til i dag, så ivrige var vi heller ikke med heksebrænder i Danmark. Helt naturligt var denne fest forbundet med det hinsides, derfor har heksen, som jo også forbindes med dette, haft let ved at finde sin plads på toppen af bålet. Yderligere findes også gamle vidnesbyrd om

at man har brændt 'mennesker' på bålet; sandsynligvis har dette blot været menneskelignende dukker lavet af halm — ganske som vores hekse i dag.

Ligesom ved årets begyndelse, brugte man også nogle steder i landet en stang i stedet for bålet til at samles omkring. Tidligere på året hedder det en majstang, og senere ved midsommeren, slet og ret en midsommerstang. Nogen steder rejste man en stang til dette formål, men de fleste steder var det blot — som ved vårfesten — det gamle bytræ man brugte til dette formål. Heri blev en 'krone' ophejst. Kronen var en lille stamme, med flettet løv omkring den. Somme tider havde man fjere end en krone, efter andre gange havde man, dog først i senere tid, et dannebrogflag man hejste op.

Igen i fællig med østeren, havde man det man kaldte midsommerløvning.

I Gudum ved Slagelse blev der sat en poppelkvist lidt fra hver af høragerens to ender, og en kvist blev sat midt i ageren. Samtidig bad man om, at hørren måtte vokse godt, at høsten måtte lykkes vel og ligeså alt, hvad der skulle gøres, for at hørren kunne blive til klæder. I

SLOTSBJERGBY ved Slagelse satte man ris i hørren, for at hindre heksene under deres færd i at hvile sig i hørageren, og derved træmpe den ned. Det er en meget udbredt dansk folketro, at hørren skal have de grønne grene at vokse efter, så at den kan blive så høj som mulig.

Men aldrig nogensinde må en heks sætte de grønne grene i hørren eller sæden i al almindelighed, det fordærver den nemlig. Også huset blev pyntet ligesom ved årets børjen, og dette gjorde man gerne med røn eller bedre: flyverøn; også kunne man bruge bynke når man skulle værne imod de føle hekse. Sammen med denne pyntning af huset og sæden, må også nævnes st. hanskoen. Man pyntede nemlig også kørerne, og førte dem derpå rundt i byen i et optog, og samlede penge ind til gildet om aftenen. Ved dette optogs ende, tog man kransene af dyrene og lagde dem på stolen for at værne fælene i den imod slette magter.

Endnu en ting skal nævnes, som også findes til vårens fest, og det er midsommer-

brudeparret. I våren kaldtes de for majkonge og -dronning, eller majbrudeparret; ligesom karlene i våren valgte sin brud, valgte han i midsommeren sit gadelam. Dog er dette ikke gennemgående. På Østfyn, såvel som i Sydøstskåne, var det sådan at det var pigerne der havde forret, som det her mældes:

I Gudme o. 1800 ednedes pigerne om, hvilken karl hver af dem skulle binde krans til og smykke ved midsommergildet, og han bar da hele sommeren navn af hendes midsommerlam. I gildsgården blev porten udsmykket af pigerne som den kønneste løvhytte, og når de havde spist sødgrød og æggeøl og læst fra bordet, satte pigerne kransene på deres midsommerlamshoveder. Efter gildet skulle karlen følge den pige, der havde kranset ham, til hendes gårddør, mens ungdommen sang:

*Snart solen skinner, og vejret blæs,
og duggen driver i engen,
og hvem der har en kæreste,
han følger hende til sengen.*

Brudgommen havde i ældre sjællandsk skik til opgave at sørge for, at bonden fik sit højeste ønske opfyldt, nemlig at få en god høst. For det var formålet med denne fest, at sørge for at det gode vejr holdt, således at man senere kunne få høsten godt i hus.

MIDSOMMEREN LEGER

Nu til de skikke, som ikke kan siges at have forekommet tidligere på året i østeren. Først vil jeg fortælle om midsommerdugnen. Denne dug har, ifølge folketroen, helbredende virkning, hvis man ruller sig nogen i den. Særlig skulle den helbrede hudsygdomme, såsom udslæt; men hvis man blot ruller sig i den, skal man holde sig sund og rask hele året. Man kunne så samle denne midsommerdug, ved at trække et lagen henover græsset, så at duggen blev optaget heri, duggen kunne så bruges senere på året til andre gøremål. Blandt disse gøremål kunne for eksempel være at skærpe sine høleer o.a. Andre steder møder man den tro at midsommerdugen skulle være skadelig; man mente at man

kunne redde sig sygdomme ved for eksempel at tage tøj på der havde hængtude denne nat og modtaget midsommerduggen.

Yderligere haves følgende skikke endnu at opregne: midsommernatten, midsommervand, midsommerurt, midsommervarsler, midsommerofre og midsommervågenat.

Midsommernatten var egentlig blot at opfatte som en udvikling af bygdens helligkilde. I midsommernatten sagde man, at denne kildes helbredende kræfter skulle være særlig stærke; som eksempel på en sådan kilde, kan nævnes den kilde som nu kaldes Helene kilden, i Tisvilde, men som oprindelig har været viet til Tir. Kilden havde mange af de samme egenskaber som duggen i denne hellige nat. Duggen kunne man bruge som gær, og det udmarkede kildens vand sig også ved. For at få et varsel om hvem der skulle blive en ungdommens kæreste kunne de drage til kilden, men man skulle både være tavs og fastende, og kilden skulle være nordrindende. Dernæst skulle man vente til solopgang og se ned i vandets spejlbillede — og dær ville man se den udskærne.

Meget tæt slægtet med midsommernatten, var midsommervandet. Lindrende, og godt skulle det være at bade i bare ganske almindeligt vand denne aften. Det vil sige, blot almindeligt vand havde særlige kræfter i denne nat. Den helende værdi eller lægedomsværdien i det almindelige vand var ikke stor, men til gengæld tog man mange varslere af det. Man skulle før første gang i denne sommernat bruge en badekost, lavet af nyt løv. Derved kunne man efter at have overstået badet, kaste kva-

sten op på taget, og deraf tage varsel om hvor fæstemanden skulle bo eller om man skulle møde sit endeligt.

Ved at nævne denne badekost lavet af nyt løv, kommer vi over i det næste, midsommerurten. Når man skulle samle lægeurter og deslige, skulle man ud i denne nat og samle dem, for da var deres kraft størst. Ligeledes kunne planter helt uden daglige lægekræfter, have helende kræfter i denne nat. Ville den unge pige have varsel om hvem hendes kommende mand skulle blive, da kunne hun gøre som følger: I hellignatten skal den unge pige samle tvende styk af den såkaldte st. hansurt. Den skal hun plante bag 'køkkenets række', som der sagdes, og slyngede de sig sammen, ville hun vinde den hun havde kært, men hvis ikke ville hun ikke have lykke i kærligheden med den hun havde i tankerne. Skikken kunne også være, at det var fremmede der satte st. hansurt over de lønlige elskende par; det var forskelligt fra egn til egn.

Som man kanskje kan skimte af det foregående, så har man sat sig meget for at tage varslere i midsommernatten — ligesom julen også var en nat for disse sysler. Både døds- og kærlighedsvarslere kunne tages. Den hovedsaglige forskel mellem det at tage varslere i julen, og det at tage varslere i midsommeren, var at i midsommeren foregik det som regel væk fra hjemmet og ud i skoven eller på marken. Der var mange måder hvorpå den unge pige kunne kende sin fæstemand, men det vil jeg ikke komme nærmere ind på i dette skrift.

Endvidere tales der om midsommerofriger. Disse ofre

var meget de samme som vi ser blandt andet i julen, men også ofre af samme slags som vi ser til gården og bygdens træ; altså øl, mælk og brødføre. Under dette skal også nævnes, at man efter højeste sandsynlighed i hedenstid har gået rundt, ganske som man gjorde i det gamle Rom, med udskærne guddomsbilleder, for at vie markerne og kornet til en god høst. Dette sidste styrkes deri, at man i Norge har gået rundt på samme vis, blot med helgenbilleder. Denne skik har uden tvivl også været i Danmark.

Sluttelig når vi til midsommervågenatten. Mange forsøg fra kirken side på at forbyde denne skik er mislykkedes; ligesom før østeren (hvor man også holdte vågenat — valborgsnat) havde man en nat før selve dagen, hvor man dansede og holdt gilde, dog var det mest ungdommen der gjorde dette. I denne nat havde man de fra st. Hansaften kendte bål tændte.

ÅRETS ANDEN JUL

Saledes er omrent alle de skikke man kender fra midsommerfesten opremset; i hvert fald dem jeg på nuværende tidspunkt har kendskab til. St. hans, eller Sæhans, som det hedder i Vestsjællandsk dialekt, var, kan man sige, årets anden jul; som Thorkild Gravlund hørte det fra den lille heks på stenen: Der er to jul, en om vinteren og en om sommeren. Fremdeles har denne underfulde skik holdt sig op gennem tiden; selvom vi har glemt hvorfor vi egentlig holder den, lever den i de fleste endnu — en dejlig fest er den.

— Her danser både jomfruer og møer på grønnen vold.

Etymologisk hjørne

Jarle Øvrehus

Et av mine store ønsker til høsten er at jeg skal klare å brygge mitt eget øl til jul. Jeg har skjønt at det er ikke bare-bare å klare dette, da man trenger ingredienser og utstyr som man ikke akkurat får kjøpt i butikken og man trenger også god tid og mye påpasselighet for å få det til. På et loppemarked hadde jeg en gang kjøpt en bok om øl- og ølbryggetradisjoner i Norge og satte meg til å lese om øl og ølbrygging. Vørterøl er noe mange i KultOrg er svært glade i, og vi har lenge tenkt på å finne ut hvordan man brygger dette. I denne boken fikk jeg vite det ganske klart hvordan man gjør det. Vørterøl er altså uten alkohol og smaker utspring godt (synes nå jeg). 'Vørter' 'vannholdig uttrekk av malt, u gjæret maltsaft' og 'maltvædske hvorføl tillaves' blir til ved at man lar korn (helst bygg) ligge og trekke i vann. Når dette har ligget og trukket en stund vil saften eller vannet man har igjen når malten (kornet) tas vekk være vørteren. Dette ordet 'vørter' kommer av norrønt *vitr* n. som igjen kommer av eldre germansk *wertiz-.

'Vørter' kan man etymologisk stille sammen med 'urt' og 'rot', og på dansk betyr faktisk 'urt' både vørter og urteplante. Man mener da at opprinnelsen av ordene har utviklet seg fra "urt, plante" ('rot') til "skarp, aromatisk krydder" ('urt') og videre til "plantesaft (med slike egenskaper)" ('vørter').

Et annet eldre ord som også blir brukt om denne saften av maltet, er *vyrke*, *verkje*, *værk*, *ølværk*, *emne*. Alle ordene henspiller på norr. *verki* og *efni* som er "arbeid, verk" og "materiale". Det menes da materialet og emnene som man brukte som råmaterialene for å få vørter, det være seg bær, urter, bark, kvister og det meste som kan brukes til å lage alkoholholdig drikke. Selv om jeg ikke har tenkt til å bruke hverken kvister eller bark til å lage øl, er maltøl og for eksempel einerbærøl to typer man absolutt burde prøve. Det at det er så lett å lage vørterøl burde inspirere de fleste til å kjøpe noen kilo bygg og lage seg sitt eget vørterøl ut av det. Man kan også selv sagt ved bruk av både einer og humle få sitt eget ekte øl til jul.

LITTERATUR:

Bjorvand, H., & Lindeman, F. O. (2000). *Våre arveord : etymologisk ordbok*. Oslo: Novus Forlag.

Falk, H. & Torp, A. (1994). *Etymologisk Ordbog : Over det Norske og det Danske Sprogs*. Bjørn Ringstrøms Antikariat : Oslo

Heggstad, L. (1958). *Gammelnorsk ordbok : Med nynorsk tyding*. Det norske samlaget : Oslo

Nordland, O. (1969). *Brewing and Beer Traditions in Norway : The Social Anthropological Background of the Brewing Industry*. Universitetsforlaget : Oslo

Vries, J. (1961). *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. E. J. Brill : Leiden

Kommentarer? Send e-post til:
jarle.ovrehus@kultorg.no

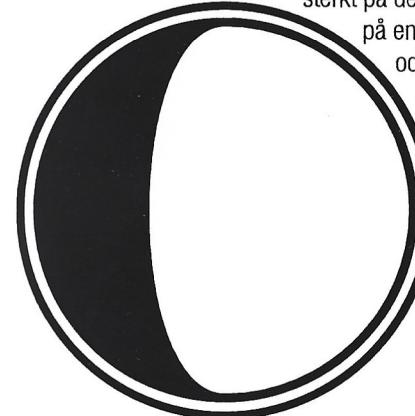
ODENSHEITE

” Dette er det aller første gjenopptrykket av heftet av Hjalmar Falk fra 1924. Man kan si at valget om å trykke dette opp igjen fakt lett da vi innså hvilken verdi *Odensheite* har innenfor den norrøne og indoeuropeiske forskningen. *Odensheite* er blitt godt brukt opp igjennom forskningen, men tilgjengeligheten har vært så som så. Vi har altså ikke bare fotokopiert heftet, men digitalisert det og gjort det lettere tilgjengelig.

Vi har også gjort noen små endringer. I tillegg til dette forordet er det lagt til en innholdsfortegnelse og et svært praktisk register. Register er til umåtelig hjelp mange ganger, og norske bøker er forholdsvis labert utstyrt med slike. Der hvor det har vært uten tvil at det har vært skrivefeil eller andre grammatiske feil og mangler har vi også vært innom og rettet.

Hvorfor er da *Odensheite* viktig å få trykket opp igjen? I den senere tid er det kommet en del bøker om Odin og hans hellige krigerkult. To bøker man kan nevne er Kris Kershaws "The One-Eyed God. Odin and the Indo-Germanic Männerbunde" (2000) og Andreas Nordberg "Krigarna i Odins sal : dödsföreställningar och krigarkult i fornordisk religion" (2003). Disse fokuserer sterkt på den krigerkulten som var omkring Odin og går også inn på en del indoeuropeiske forestillinger. Etymologi i forhold til odinsheiter er viktig når man skal tolke krigerkulten og dermed er altså dette lille skriften av stor betydning for forskningen.

Vi er svært stolte over å kunne tilby dere dette heftet på nytt og håper det kommer like mye til nytte i fremtiden som tidligere. , , —

Ny **KULTORG** utgivelse i løpet av sommeren 2005

Ca. 90 sider. Ta kontakt og bestill ditt eksemplar i dag! **ISBN:** 82-996844-3-9.
SMS: (+47) 980 91 617 - **Epost:** stab@kultorg.com